

Het landgoed Elswout

Tot het oorspronkelijke Elswout behoorden de Kennemerduinen, Kraantje Lek, Koningshof en het gehele duingebied daarachter tot aan de zee. Het land-schap werd gemaakt door de opeenvolgende beheerders van het landgoed, door de zwoegende zandafgravers, door tuinarchitecten en nog vele burgers.

Op een wandeling door het moedergebied, het huidige Elswout, proberen we ons die zwoegende en genietende mensen ons voor de geest te halen door te kijken naar de afdrukken die zij in het landschap achterlieten.

door CLARA DE JONG en ANNEMARIJ BAKKER

Op jacht met netje en emmertje naar waterwantsen, -pissebedden en -slakken, bevind ik mij bij de Marselisvaart (zie pijl op kaart). Ik kijk in westelijke richting, zie aan de rechterkant het "koeieweiland"; en dan een bruggetje in de Elswoutlaan. Daarachter ligt dat oude huisje met de sluis.

Wat was Elswout eigenlijk, wie woonde daar? Ik wandel er zo vaak en toch weet ik niet méér dan dat er vroeger iets was van een onafgebouwd huis met beschilderde gordijnen, "een erfeniskwestie" zei men. Dat de padden er ieder jaar hun duizenden eieren leggen, na van de andere kant van een drukke verkeersweg gekomen te zijn, van Koningshof. En dat het van Staatsbosbeheer is. En dat iedereen, tegen betaling van zo héél weinig er zo héél veel kan genieten. Het laat me niet meer los en samen met een ander ga ik graven in de geschiedenis.

EEN ZANDERIJ

De stichter van Elswout was Carel Molijn, een twijndersgast uit Haarlem. Tegenwoordig zouden we zeggen: hij zat in de textiel. Hij bedacht dat van het geld dat het afgraven van zand hem opbracht de aanleg van de buitenplaats Elswout bekostigd kon worden. Zand was vooral voor Amsterdam nodig, dat zich behoorlijk uitbreidde.

We weten niet wanneer met de bouw van Elswout begonnen werd, wel dat de eerste aanleg in 1642 een feit was: een hofstede geïnspireerd op de klassieke oudheid. Als architect wijst men naar Jacob van Kampen, omdat kenmerkende trekken van zijn stijl teruggevonden worden in het oude Elswout. Mevrouw de Jong Schouwenburg-Brandt, een nazaat van een latere eigenaar van Elswout, kwam vanuit een andere invalshoek tot dezelfde veronderstelling. Zij ontdekte dat de rentmeester van de Brederodes, een man die regelmatig contact had met de eigenaar van Elswout, zijn eigen huis eveneens door de beroemde bouwmeester had laten ontwerpen.

Toch is het niet Molijn die de buiten-

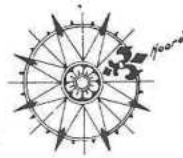
Peter Melman

Poortgebouw in Elswout

plaats tot iets groots wist op te bouwen. Die eer komt Gabriël van Marselis toe, naar wie de Marselisvaart is genoemd, sinds 1654 eigenaar van Elswout. Hij is een belangrijk man: Commissaris en Resident van de Koning van Denemarken en koopman te Amsterdam, maar tevens een omstreden figuur, omdat hij wapens verkocht aan de vijand. In ieder geval was hij schatrijk.

DE BAROKTUIN

Aan het begin van de 18e eeuw werd de aanleg van de buitenplaatsen naar de mode van de tijd veranderd. De aanleg werd geïnspireerd op de stijl die de Franse architect Le Nôtre in Versailles introduceerde: de Barokke broderietuin (broderie: borduurwerk van buxushaagjes). Het werd evenwel een aangepaste versie: de tuinen werden kleinschaliger, er kwam een moestuin in plaats van de bospartij en boomgaarden in plaats van grasbanen. Kortom, niet alleen pracht en praal, maar ook nuttig gebruik, overeenkomstig de zuinige en praktische Nederlandse aard. Ook de aanleg van sterrebossen past in dit beeld: van grootse allure, doch tevens door hun houtopbrengst nuttige investeringsobjecten.

Water

- I de Engelse Vijver
II de Grote Vijver
III de Kleine Vijver
IV de Baarsenplek

Peter Melin

huis werd behouden. De overgang van oude naar nieuwe aanleg is geleidelijk. Een grote verscheidenheid van bomen kwam in de plaats van het eentonige elzenhout.

KUNSTDUINEN

Bij de landschapsstijl stond de natuur centraal. Daarom moest het reliëf nu juist ten volle worden uitgebuit. Bij de aanleg van de baroktuin was de natuur geweld aangedaan; van het reliëf was niet veel meer over. Dat betekende dat daar waar geen natuurlijke hoogteverschillen meer bestonden, deze door tuinarchitecten opnieuw moesten worden gemaakt. Diepe sloten en waterpartijen werden uitgegraven, onnatuurlijke steile wanden langs de waterpartijen waren het gevolg. In Elswout is dit in het landschap bij de zwitserse bruggen goed te zien.

De buitenste schil van het huidige landgoed, de oude duinheuvelds, is niet vergraven geweest en toont het natuurlijke reliëf.

HET KLAVERSTUK

Genietend van vogelzang, prachtige bomen, alles wat groeit en bloeit op Elswout, bereiken we de NO-hoek. Hier is het uitzicht verassend wijd: een groot, door sloten doorsneden weiland, gesitueerd op de oude afgraving. Een ander landschap, want er kwamen andere bewoners met andere tuinarchitecten.

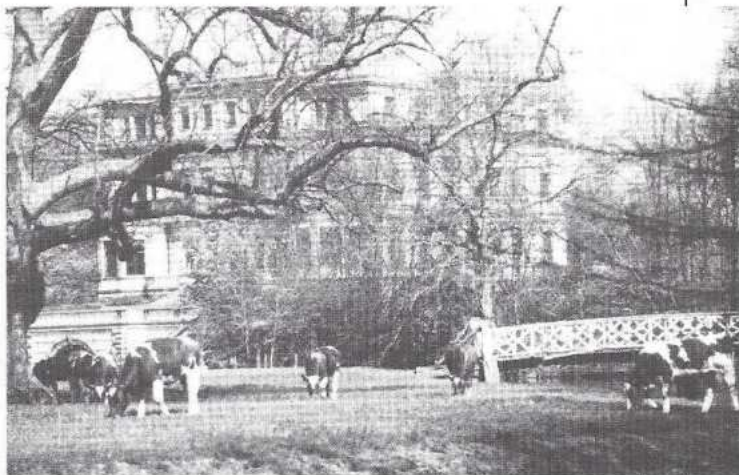
Die bewoners waren de Borski's, drie generaties van een rijke Amsterdamse bankier-koopmansfamilie. De tuinarchitecten: de Zochers, drie generaties lang hun stempeel drukkend op het Kennemer landschap.

Willem Borski I, die in 1805 Elswout kocht van Jan Boreel, liet onmiddellijk een nieuw huis bouwen en veranderingen aan het terrein aanbrengen. Het is de hand van Zocher jr., die we nu nog in de NO-hoek tegenkomen. Er werd nog steeds druk zand afgegraven in het begin van de 19e eeuw. Van het afgegraven deel maakte Zocher deze schitterende open ruimte, het Klaverstuk, zichtbaar vanaf Elswoutlaan en Duinlustweg. Opgezet als zichttas vanuit Duinlust, toen bebouwd door een Borski-telg, nu het CIOS-gebouw.

ZAND VOOR HAARLEM

De gemeente Haarlem, erfgenaam van eigendommen van het voormalige brouwersgilde (waaronder de Brouwerskolk) wilde een zanderij openen en dreigde daardoor een concurrent van Elswout te worden.

Na onderhandelingen tussen de rentmeester van Elswout en het gemeentebestuur van Haarlem werd afgesproken dat de gemeente geen zanderij zou openen zolang die van Elswout in werking was. De eigenaar van Elswout verplichtte zich in ruil daarvoor zand aan de stad te leveren zonder betaling. Het betrof hier aanzienlijke hoeveelheden zand. Vele grachten werden ermee

gedempt en het werd aangewend voor fundamenteën voor nieuwe wijken.

BESCHILDERDE GORDIJNEN

Borski III vond in 1881 dat het huis nodig weer eens opnieuw gebouwd moest worden. Halverwege dit werk stierf hij echter, kinderloos. Het buiten kwam in handen van zijn zuster, mevrouw v.d. Vliet-Borski, zelf prettig en gerieflijk wonend op het voor haar verbouwde Duinlust. Ze liet het huis, onaf, staan voor een van haar 5 zonen en 4 dochters. Deze zouden het groots opgezette bouwwerk naar eigen inzichten kunnen afmaken. Het liep echter anders. Door allerlei omstandigheden is geen van haar kinderen op Elswout komen wonen. Het onafgebouwde huis werd gebruikt door personeel, dat daar reparatiewerkzaamheden verrichtte; schilders sloegen er hun materiaal op. En zo kwam het dat op een goede dag de hol ogende ramen versierd werden met gezellige, maar beschilderde gordijntjes.

OPENBAAR BEZIT

In de 2e Wereldoorlog nam de Duitse bezetter het in bezit, die het liet afbouwen en er zich vestigde.

Dat wij, gewone burgers, deze wandeling naar oude, vervlogen tijden in zo'n prachtige omgeving kunnen maken, danken we aan het feit dat door allerlei erfeniskwesties het familiebezit eerst vlak na de 2e Wereldoorlog onder de erfgenamen verdeeld moest worden. Vrijwel het gehele gebied, waaronder ook de Kennemerduinen en het terrein vanaf Kraantje Lek tot aan de zee, werd verkocht aan de gemeente Bloemendaal en aan de Staat. Koningshof kwam in handen van Natuurmonumenten.

BRONNEN

WONEN TA/BK (9/10). Stadspark en buitenplaats.

RIJKDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG, 1983. Elswout te Overveen.

STAATSBOSBEHEER NATUURBEHOUD NOORD-HOLLAND, 1983. Het Landgoed Elswout.

C.W.D. VRIJLAND. De zanderijvaart van Elswout. Haarlems jaarboek 1953.

Met dank aan Mevrouw. N. de Jong Schouwenburg-Brandt, Aerdenhout, die ons ontving en veel vertelde.